

Fidan Nəzərli
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ ELLİPSİS

Açar sözlər: *ellipsis, elliptik konstruksiyalar, bədii mətn, dialoji mətn*

Keywords: *ellipsis, elliptical constructions, literary text, colloquial speech*

Ключевые слова: *эллипсис, эллиптические конструкции, художественный текст, разговорная речь*

Ellipsis qrammatik təhlildə strukturun bir hissəsinin buraxıldığı cümləyə istinad etmək üçün istifadə olunan termdir. Yazılı nitqdə ellipsislər “...” durğu işarəsi ilə göstərilir. Ellipsis termini latın sözü olub, “tərk etmək” və ya “qısaltmaq” mənasını verir. Müəyyən bir dildə elliptik konstruksiyaların təzahürünün səbəbləri isə hədsiz təkrarlara yol verməmək, cümlənin ayrı-ayrı hissələrinin vurğulanması və ya vaxta qənaət ola bilər [2].

Ellipsis dildə geniş yayılmış bir fenomendir. Belə ki, ellipsisdən istifadə nitqimizi qısaltmağa və ünsiyyət prosesini daha səmərəli etməyə imkan verir. Lakin, digər tərəfdən, bəzən, elliptik quruluşun dəqiq nəzərdə tutulan mənasının nə olduğunu müəyyən etmək asan olmur. Bu baxımdan, ellipsis müəyyən məlumatı qəbul edən və göndərən arasında ünsiyyət bacarıqlarını həmişə asanlaşdırmır.

Halliday & Hassan (1976) ellipsisi “bəndin heç bir şeylə əvəz edilmədiyi əvəzetmə forması” kimi şərh edir [5, s.88]. Dilin ayrı-ayrılıqda yox, daha çox mətn kimi, faktiki istifadə vəziyyətində fəaliyyət göstərdiyini vurğulayaraq, qeyd edirlər ki, ellipsis deyilməsə də, struktur boşluğunun mövcud olduğu hallara istinad edilir ki, bu da bilavasitə, adətən əvvəlki kontekstlə əlaqəli struktur bir sözlə tamamlana bilər [5, s.142].

Belə ki, ellipsis nitqdə çox vaxt qeyri-ixtiyari baş versə də, bəzən yazıçı tərəfindən oxucu ilə ünsiyyət qurmaq, insanların real danışığı tərzinə bənzər dialoq yaratmaq üçün istifadə olunur. Buna daha çox fantastik janr müəlliflərinin əsərlərində rast gəlinir.

Bəzi mənbələrdə isə, bədii mətnlərdə ellipsisdən istifadə məşhur “Aysberg nəzəriyyəsi” ilə tanınan yazıçı Ernest Heminqueyin adı ilə əlaqələndirilir. Bu isə heç də təsadüfi deyil. Belə ki, əvvəlcə gənc jurnalist olan Heminquey qəzet hesabatlarını çox az kontekstli və şərh olmadan dərhal baş verən hadisələrə yönəltdirdi. Qısa hekayələr yazıçısı olduqda isə, əsas mövzunu açıq şəkildə müzakirə etmədən mətnin səthi elementlərinə diqqət yetirərək, bu minimalist üslubunu saxladı. Heminquey inanırdı ki, hekayənin daha dərin mənası zahirdə aydın görünməməlidir, əksinə, dolayı yol ilə işıqlanmalıdır [20].

Ədəbiyyatda məşhur ellipsis nümunələri arasında ən yaxşısı Virciniya Vulfun “Mayaklara doğru” romanı olardı. Bu kitab iki hissədən ibarətdir, biri Bi-

rinci Dünya Müharibəsindən əvvəl döyüşmüş və qalib gəlmiş, ikinci hissə isə ondan sonra baş verən hadisələri izah edir. Arada baş verən bütün hadisələr kitabda qeyd edilməmişdir. Əksinə, personajların həyatında baş verən nəzərəcarpacaq dəyişikliklərdən hadisələri çıxarmaq oxuculara həvalə edilmişdir [14].

F. Scott Fitzgerald tərəfindən yazılmış məşhur “Böyük Qetsbi” əsəri də fərqli bir ellipsis nümunəsini təqdim edir. Burada *ellipsis in the larger time-lapse sense* forması – zaman fasiləsini təmsil edir. Oxucu qərar verməlidir ki, iki personaj bu vəziyyətdə necə olub.

“... I was standing beside his bed and he was sitting up between the sheets, clad in his underwear, with a great portfolio in his hands” [4].

Lenqston Huds “Yuxu Variasiyaları” şeirində ellipsislərdən xəyalpərəst təsvir, ritmdə bir növ pauzanı göstərmək üçün istifadə edir ki, bu da oxucuya təsvir etdiyi yuxunu təsəvvür etməyə bir an vaxt ayırmağa imkan verir [1].

“Rest at pale evening . . .

A tall, slim tree . . .

Night coming tenderly

Black like me.”

“C.Alfred Prufrokun sevgi mahnısı”nda isə T.S.Elliot şeirin ritmində pauza kimi ellipsisin başqa bir nümunəsini təqdim edir. Bu şeir şüur axını (a stream-of-consciousness style) üslubuna malikdir, bir sıra təsadüfi dolaşan fikirlər kimi səslənmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Biz burada ellipsisin mükəmməl seçim olduğunu görürük, çünki fasilələr və düşüncələr axını bu üslubla çox yaxşı uyğunlaşır [12].

“I grow old ... I grow old ...

I shall wear the bottoms of my trousers rolled” [12, s.120].

..... Smoothed by long fingers,

Asleep ... tired ... or it malingers,

Stretched on the floor, here beside you and me [12, s.75].

Ellipsisin üç nöqtə ilə “...” göstərildiyi bədii ədəbiyyat nümunələrinə Emili Dikensonun əsərlərini də misal gətirmək olar:

“Hope” is a thing with feathers –

That perches in the soul –

And sings the tune without the words –

And never stops – at all – [13, s.314]

Nümunədə gördüyümüz kimi, burada üç nöqtə yerinə “ – ” işarəsindən istifadə edilmişdir. Yazılı nitqdə buna çox az rast gəlinə də, amma burada “ – ” işarəsi də ellipsis rolunda çıxış edir və “...” işarəsini əvəz edir.

Ellipsisin “...” ilə verildiyi bədii ədəbiyyat nümunələri sırasında təbii ki, Şekspirin məşhur “Hamlet” əsərinə də rast gəlmək olar. Bu əsər də monoloq və dialoqlarla zəngin olduğu üçün burada ellipsisin istifadəsi təsadüfi deyil.

To the next abstinence: the next more easy;

For use almost can change the stamp of nature,

And either . . . the devil, or throw him out... [6, s.168].

“Dublinlilər” əsəri ilə məşhurlaşan Ceyms Coys “Bacılar” adlı qısa hekayə-sində dialoqda mövcud vəziyyəti əks etdirən danışığ tonunu təsvir etmək üçün

ellipsislərdən istifadə edir. Bu hekayədə iki qadın bir keşişin ölümünü müzakirə edir, lakin ellipsislərin istifadəsi nəzakət xətrinə deyilməyənləri göstərir:

“Did he ... peacefully?” she asked.

“Oh, quite peacefully, ma’am,” said Eliza. “You couldn’t tell when the breath went out of him. He had a beautiful death, God be praised”.

“And everything ... ?” [8, s.9].

Nümunədən də göründüyü kimi, burada da ellipsislər “...” işarəsi ilə verilmişdir. Lakin bu heç də ellipsislərin bədii əsərlərdə həmişə “...” işarəsi ilə verildiyini sübut etmir. Məsələn, belə bir nümunəyə məşhur yazıçı Selincerin əsərində rast gəlmək olar:

“I took her hand, for Chrissake, and she [took] mine” [11, s.15].

Belə ki, bu nümunədə ellipsisin bir növü olan *gapping* (boşluq) istifadə olunub. *Gapping* (boşluq) isə daha çox cümlə strukturlarında feilləri minimuma endirir.

Bundan başqa ellipsisin *stripping* (çıxarılma), *verb phrase*, *nominal*, *null ellipsis*, *answer ellipsis* və s. kimi çox istifadə olunan növləri də var.

Ellipsisin C.Roulinqin də yazdığı və dövrümüzün ən məşhur əsəri olan “Harry Potter” romanlar seriyasında işlənməsi isə təsadüfi deyil. Bu əsər demək olar ki, ellipsislərlə zəngindir. Auditoriya üçün aktual və dialoqlarla zəngin olan bu əsərdə ellipsislərdən istifadə isə məhz Roulinqin əsərlərinin daha axıcı, real danışmaq tərzinə uyğun gəlir. Buna nümunə kimi, digər seriyalardan fərqli olaraq ellipsisin ən çox işləndiyi “Harri Potter və Alov Qədəhi” (Harry Potter and Goblet of Fire) romanını misal göstərmək olar. Məsələn:

“And if he had any decency, he’d leave here, knowing as how he knows *he did it.*” [7, s.4]

““Frank” cried several people. *Never!*” [7, s.2].

““Wortmail, Wortmail” said the cold voice siekly, “why would I kill you?” I killed Berta because *I had to*” [7, s.9].

Digər nümunə kimi dialoqlarda rast gəldiyimiz, üç nöqtə ilə qeyd olunmuş boşluqları da göstərmək olar. Məsələn:

“Master, we crave to know... we beg you to tell us...how you have achieved this...this miracle.” [7, s.548].

Bundan başqa, britaniyalı yazıçı C.Roulinqin əsərində istifadə olunan *ellipsis in the larger time-lapse sense* formasına da nəzər salmaq. Belə ki, bu romanların heç birində Harrinin yay tətili zamanı evə dönərkən qarşılaşdığı hadisələr, başqa sözlə desək, “Hoqvarts” məktəbindən kənarda olan hissəsi göstərilir. Bu isə bizə yenə də əsərdə istifadə olunan digər ellipsis formasını (müəyyən bir zaman kəsiyinin ellipsisi) təqdim edir.

Nümunələrdən gördüyümüz kimi, ellipsis istər şifahi nitqdə, istərsə də yazılı nitqdə müxtəlif formalarda təzahür edir. Ellipsis bəzən cümlədən bir sözün və ya hər hansı bir hissəsinin çıxarılması, qısalması ilə göstərilə bilər bədii ədəbiyyatda ən çox üç nöqtə “...” ilə təzahürünü görmək olar.

Ellipsisdən film çəkilişində də çox istifadə olunur. Film üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etməyən hissələr və səhnələr montajla adətən buraxılır. Məsələn, əgər bir səhnədə vurğulamaq istədiyimiz tamamilə vacib bir şey yoxdursa, bir persona-

jın cavab vermək üçün qapıya tərəf getdiyini ehtiva edən bir səhnəni göstərməyin mənası da yoxdur [15].

Film çəkilişində ellipsdən istifadənin çox yaxşı nümunəsi Stenli Kubrikin 2001: Kosmos Odisseyi ola bilər. Film bəşəriyyətin ən primitiv alətindən (sümük-dən) birbaşa müasir texnologiyaya (kosmik stansiya) gedir. Kino dilində bu cür ellipsi tez-tez kibrit kəsimi adlandırırlar. Bu, iki şey arasında simvolik müqayisə ilə körpülənir [19].

Ədəbiyyat:

1. Alfred A. Knopf. The Collected Poems of Langston Hughes, Inc. Copyright. 1994.
2. Crystal, D. Dictionary of Linguistics and Phonetics 6th Edition. Blackwell Publishing, 2008.
3. Enkvist Nils From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics. In: Research in Text Theory Connexity and Coherence J. S. Petofi (ed.) Vol. 12, 1989.
4. F. Scott Fitzgerald. The Great Gatsby. Penguin. 1st edition, 4 April 2013.
5. Haliday, S. and Hasan, R.. Cohesion in English. London. Longmans, 1976.
6. Hamlet (New Edition). William Shakespeare. Book Binding: Paperback. 2010.
7. J.K. Rowling. Harry Potter and Goblet of Fire. Bloomsbury, London. September 2014.
8. James Joyce. Dubliners. An Electronic Classics Series Publication. 2015.
9. Johnson, K. Topics in Ellipsis Cambridge University Press, 2008.
10. Kehler Andrew Ellipsis and Discourse, In. The Oxford Handbook of Ellipsis ed. by J. Van Craenenbroeck and T. Temmerman, Oxford: Oxford University Press, 2019.
11. Salinger. The Catcher in the Rye. Back Bay Books. 2018.
12. T.S. Elliot. The Love Song of J. Alfred Prufrock. Poetry. 1915.
13. The Poems of Emily Dickinson edited by R. W. Franklin. Harvard University Press, 1998.
14. Virginia Woolf. To the Lighthouse . Wordsworth Classics. 1994.
15. <https://examples.yourdictionary.com/ellipsis-examples.html>
16. [https://en.wikipedia.org/wiki/Ellipsis_\(linguistics\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Ellipsis_(linguistics))
17. <https://literaryterms.net/ellipsis/>
18. <https://www.poetryfoundation.org/poetrymagazine/poems/44212/the-love-song-of-j-alfred-prufrock>
19. https://www.researchgate.net/publication/290519748_Ellipsis_in_English_literature_Signs_of_omission
20. https://www.researchgate.net/publication/6891481_Ellipsis_and_discourse_coherence

Summary

Ellipsis in the Literary Texts

Ellipsis is a term used in grammatical analysis to refer to a sentence in which part of a structure is omitted. Ellipsis is a Latin word meaning "to leave" or "shorten". Ellipsis manifests itself in various forms, both in colloquial speech and in spelling. Although the ellipsis is sometimes indicated by the abbreviation of a word or any part of a sentence, it can be also seen in the literature with three dots "...". The reasons for the appearance of elliptical constructions in a particular language may be to avoid excessive repetition, emphasis on individual parts of the sentence, or to save time. However, on the other hand, sometimes it is not easy to determine the exact meaning of an elliptical structure. In this

regard, ellipsis does not always facilitate communication skills between the recipient and sender of certain information.

Thus, although ellipsis often occurs involuntarily in speech, it is sometimes used by the writer to communicate with the reader, to create a dialogue similar to the real way people speak. This is more common in the works of authors of fantastic genres.

Резюме

Эллипсис в художественных текстах

Эллипсис – это термин, используемый в грамматическом анализе для обозначения предложения, в котором часть структуры опущена. Эллипсис – это латинское слово, означающее «оставлять» или «укорачивать». Эллипсис проявляется в различных формах, как в разговорной речи, так и в правописании. Хотя эллипсис иногда обозначается сокращением слова или любой части предложения, в литературе его можно увидеть и тремя точками «...». Причины появления эллиптических конструкций в том или ином языке могут заключаться во избежание чрезмерного повторения, акцентирования внимания на отдельных частях предложения или в экономии времени. Однако, с другой стороны, иногда бывает непросто определить точное значение эллиптической структуры. В связи с этим эллипсис не всегда способствует коммуникативным навыкам между получателем и отправителем определенной информации.

Таким образом, хотя эллипсис часто встречается в речи произвольно, но он иногда используется писателем для общения с читателем для создания диалога похожего на реальную речь людей. Это чаще встречается в произведениях авторов фантастических жанров.

Rəyçi: prof. A.Y.Məmmədov